

ELİF ŞAFAK'IN İSKENDER ROMANINDA BİR TÖRE CİNAYETİ BAĞLAMINDA ANNE-OĞUL İLİŞKİSİNE BAKIŞ

*Fethi DEMİR**

ÖZET

Elif Şafak, son romanı *İskender*'de bir töre cinayeti bağlamında trajik bir anne-oğul ilişkisini anlatır. Töre cinayetini kadın bakış açısından yansıtan Şafak, yıllarca erkek egemen yazar dünyasında baba-oğul ilişkisi biçiminde işlenen Oedipus kompleksine farklı bir noktadan yaklaşır ve bu psikanalitik üçgende geri planda bırakılan anne figürünü öne çıkarır. Bu önceleme, Oedipus temasının sınırlarını genişletir, farklı ve zengin çağrışımlarla değerlendirilmesine olanak sağlar. Öte taraftan Türkiye'nin önemli toplumsal dertlerinden "töre/namus cinayetlerine" feminist bir duyarlılıkla bakması da bu anne-oğul ilişkisinin boyutlarını genişletir.

Anahtar Kelimeler: Elif Şafak, İskender, Oedipus, Töre Cinayetleri.

AN VIEW TO RELATION OF MOTHER-SON IN THE CONTEXT OF AN HONOR KILLING IN ELİF ŞAFAK'S NOVEL İSKENDER

ABSTRACT

Elif Şafak narrates a tragic relation of mother-son in the context of an honor killing, in her last novel *İskender*. Şafak, who tells this honor killing with the point of view woman, approaches with a different point to oedipus complex which has been written in the male dominated author world as a relation of father-son and Şafak puts forward mother figure that has been remained background in this psychoanalytic triangle. This prominence, extends the limits of oedipus theme, provides to evaluate this theme with various and wealthy connotations. On the other hand, as she also discusses "custom/honor crimes", one of the important social problems, in a feminist sensitivity, she extends this mother-son relation as part of Turkish novel's ancient themes like convention-modernity, mysticism, and East-West.

Key Words: Elif Şafak, İskender, Oedipus, Honor Killings.

* Öğr. Gör., Yüzüncü Yıl Ü. Erciş MYO. El-mek: mfethi_demir@yahoo.com

Giriş

Oedipus kompleksi esas itibarıyla baba-oğul ve anne ilişkisi bağlamında vücut bulan ve bu sebeple üç temel saç ayağı bulunması gereken bir kavram olmasına rağmen erkek egemen bakış açısının etkisiyle yüzyıllar boyunca sanat-edebiyat-roman dünyasında sadece baba-oğul ilişkisi bağlamında irdelenir. Mitolojide ve kutsal kitaplarda arkaik örneklerine rastlanan (Hıristiyanlıktaki “Baba-Oğul-Kutsal Ruh” inancı, Kuran’daki İbrahim peygamberin oğlu İsmail’i kurban etmek istemesi” vb.) baba oğul ilişkisi, pek çok romancı tarafından işlenir. Turgenyev, Dostoyevski, Kafka vb. birçok yazar, baba oğul ilişkisine odaklanır, baba oğul ilişkisi bağlamında kuşak çatışmalarını, iktidar-muhalefet çekişmelerini, gelenek-yenilik süreçlerini ele aldıkları toplumsal atmosfer içerisinde sorgular. Psikanalist yöntemin roman incelemelerinde kullanılmasıyla sistematik biçimde saptanan, teorize edilen bir tema olarak beliren Oedipus kompleksi, edebi metnin çözümlenmesinde önemli bir anahtar haline gelir. Önceleri Freudyen bakış açısının etkisiyle sadece cinsel bilinçaltının sorgulanmasına indirgenen bu kavram, farklı boyutları ve çağrışımlarıyla da roman tarihi boyunca genişleyerek ve anlam çeşitliliği kazanarak varlığını korur.¹ Modernizm ve modernizm sonrası edebiyatta psikanalitik anlamının dışında, iktidar ilişkilerinden yabancılaşmaya kadar geniş bir gönderme çeşitliliği biçiminde ele alınan bu tema, özellikle feminizmin gelişmesi ve kadın yazarların çoğalmasıyla birlikte yeni bir boyut kazanır.

Benzer bir durum Türk edebiyatı içinde geçerlidir. Güçlü bir ataerkil geleneğe sahip Türk Edebiyatında baba-oğul ilişkisi/sizliği teması bağlamında ele alınan Oedipus kavramı oldukça ilgi görür. Tanzimat dönemi romanlarında babayla sorunlu oğullara sıkça yer verilir. Önceleri otoriteyi temsil eden “Baba” imgesinin romanlara yansması, “babaya duyulan bu gereksinimden kurtulmak”² biçiminde olur. Zira “mutlakçı ve ataerkil bir sultanın otoritesine eskisi gibi yaslanamayan mutlakçı bir kültür, simgesel babasını”³ arama uğraşına girmiştir. Tanzimat dönemi romanlarının çoğundaki “yetim” kahramanlar da (İntibah’taki Ali Bey, Araba Sevdası’ndaki Bihruz vb.) babasız kalan bu toplumun yeni bir otorite, yeni bir “baba” arayışının temsilcileridir. Öte taraftan toplumun çöküşünü imleyen bu metafor, bir taraftan gelenekçi baba yenilikçi oğul karşıtlığının altını çizirken diğer taraftan dağılmakta olan devletin “Baba” imgesiyle özdeşleştirildiği bir toplumda, devlet-halk ilişkisindeki çözülmeye de gönderme yapar. Kadınların sesinin pek çık(a)madığı bu erkek egemen atmosferde bir taraftan geleneği temsil eden “Baba”yla - ki devletin babayla özdeşleştirildiği ataerkil bir toplumdur söz konusu olan- diğer taraftan yenilikçi ve Avrupalı oğul tipi sanat, siyaset, kültür vb. birçok alanda kıyasıya kapışırlar. Nitekim anne imgesinin tali planda bırakıldığı bu eksik Oedipus algısının izlerine Mehmet Akif’ten Yakup Kadri’ye, Orhan Kemal’den Oğuz Atay’a, Tahsin Yücel’den Orhan Pamuk’a kadar farklı dönemlerden, farklı türlerden ve farklı bakış açılarından yazan birçok edebiyatçının eserlerinde rastlamak mümkündür.

Dünyadaki modern ve postmodern akımların yansımaları dışında Türkiye’de yaşanan kentleşme süreci sonunda kadınların daha fazla iş yaşamına katılması, eğitim ve kültür olanaklarından daha fazla yararlanması, 60’lı yıllarda gelişen sol muhalefet hareketlerinin kadın hakları konusunda bir bilinç oluşturması ve feminist hareketlerin Türkiye’de filizlenmesi gibi gelişmeler edebiyat-sanat ve roman dünyasına da yansır. Özellikle 1970’li yıllarla birlikte seslerini daha sık duyurmaya başlayan kadın yazarların edebiyat dünyasındaki yeri, 1980 sonrası dönemde belirginleşir, 1990’lı yıllarla birlikte önemli bir noktaya erişir. İşte bu gelişim beraberinde Oedipus kompleksi gibi yüzyıllar boyunca erkekler tarafından sanatsal objeye dönüştürülmüş birçok

¹ Fethi Demir, “Orhan Pamuk’un Romanlarında Babaya İfade-i İtibar”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, Kasım 2010, s.26.

² Jale Parla, *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.15.

³ a.g.e., s.15.

kavramın, temanın, duygunun ve düşüncenin yeni bir bakış açılarıyla ele alınmasına, değerlendirilmesine imkân sağlar. Böylece baba-oğul ilişkisine indirgenen Oedipus kavramı, bu kavramın simetrisi olan ve baba-kız ilişkisine dayanan elektra kompleksi başta olmak üzere anne-kız, anne-oğul gibi açılardan yeniden üretilir. Nitekim anne figürünün öne çıkarıldığı bu temanın izlerine Adalet Ağaoğlu'dan Pınar Kür'e, Nazlı Eray'dan İnci Aral'a, Latife Tekin'den Buket Uzuner'e, Perihan Mağden'den Ayşe Kulin'e kadar birçok yazarın eserlerinde rastlamak mümkündür.

1. Anne-Oğul İlişkisi Üzerine Kurulu Bir Töre Cinayeti

Aile içi ilişkiler etrafında şekillenen Oedipus ya da elektra temasına kadın duyarlılığıyla yaklaşan ve bu temayı hemen her romanında değişik yönleriyle irdeleyen yazarlardan biri de hiç kuşkusuz Elif Şafak'tır. Kendisinin de bir feminist olarak değerlendirilebileceğini çeşitli kereler dile getiren Şafak, "(y)üzde yüz, çok canı gönülden uyum sağlayamamakla birlikte savunurum feminizmi"⁴ der. Feminizmin kendisi için kapılanacak nihai bir durak ya da her kapıyı açacak altın anahtardan ziyade, düşünce sistematüğünü oluşturan nice nice unsurdan biri olduğunu ve bu zengin kaynağı alıp başkalarıyla harmanladığının altını çizen⁵ Şafak, romanlarında feminizmden öte kadınların birbirlerine, topluma ve toplumun onlara bakışı üzerinde durur. Yine kadınlık kavramının kendisi için önemli bir tema olduğunu vurgulayan Şafak, insanın hayata karşı duruşunda ve hayatın insana bakışında cinsiyetin önemli bir kriter olduğuna işaret eder.⁶

İlk romanı *Pinhan*'dan itibaren kadınları, kadın sorunlarını, kadın-erkek ilişkilerini değişik biçimlerde ele alan Şafak, romanlarında her çeşit kadın kimliğini işler. Kadının ruhu ve bedeni üzerine yazdığı romanlarında onun ruhsal, toplumsal yapının içindeki yerini, ön yargılarını, kavgalarını, yalnızlığını, evliliğini, aşklarını, çocuklarına karşı ilgisini, aldatılma karşısında psikolojisini vb. çok boyutlulukla ele alır. Şafak'ın romanlarında her çeşit kadın portresine rastlamak mümkündür. Aydın, zengin, realist kadın tipinden batıl inançları olan hizmetçi kadınlara kadar her sınıftan, kimlikten, ırktan, dinden, sosyal çevreden kadınlar kimi zaman farklılıklarıyla kimi zaman da ortak kadın duyarlılığıyla boy gösterirler. Bu bağlamda kadın dünyasına ait birçok kavram, duygu, düşünce ve algı Şafak'ın romanlarına yansır. İşte anne-oğul ilişkisi de bu yansımalarından biridir ve Elif Şafak, Oedipus kompleksi bağlamında değerlendirilebilecek bu ilişkiye birçok romanında değinir, gizli ya da açık göndermeler yapar. Bu ilişki kimi zaman *Pinhan*'da olduğu gibi bireyin iç dünyasındaki düalizm biçiminde bir kadın-erkek bütünlüğü bağlamında gerçekleşirken, *Mahrem*'de geleneksel Doğu toplumlarında erkek çocuğu sahibi olmak için bir annenin kendini feda etmesi üzerinden, *Baba ve Piç*'te aile içi ensest ilişki bağlamında anlatılır. Esas itibariye Şafak'ın romanlarında anne-oğul ya da kız kardeş-ağabey ya da baba-kız ilişkisi etrafında vücut bulan bu metafor; düalizm, Doğu-Batı, yabancılaşma, yalnızlık, çok kültürlülük, yolculuk, kimlik, tasavvuf, aile gibi temalarla iç içe geçerek anlatımı zenginleştirir, yeni duygularla örülmüş renkli bir anlatı dünyasının ortaya çıkmasına olanak sağlar.

Şafak'ın son romanı *İskender*⁷ esas itibariyle kökleri Türkiye'nin güneydoğusuna uzanan bir ailenin Fırat nehri yakınlarından başlayıp oradan İstanbul'a ve Londra'ya uzanan, Kürt, Türk, İngiliz, Bulgar, Arap vb. birçok ulustan ve kimlikten insanın ilişkilendiği ve göç, töre, yolculuk, yabancılaşma, göçmenlik dertleri, aşk, milliyetçilik, Doğu-Batı, tasavvuf gibi Şafak'ın kadim temalarıyla bezeli bir yapıttır. Fırat kıyısında bir köyde başlayan ve 1940'ların sonuna, 1970'lerin

⁴ Röp: Tuba Akyol, "Edebiyat Âlemi Tipimden Rahatsız", *Milliyet Gazetesi*, 25 Temmuz 2002.

⁵ "Kadımsılığı Törpülemek Bir Öğreti" *Milliyet Gazetesi*, 8 Mart 2004.

⁶ Röp: Cem Erciyes, "Hafızayı Kuşaktan Kuşağa Kadınlar Aktarıyor", *Milliyet Sanat Dergisi*, Mart 2006. <http://www.elifsafak.us/roportajlar>. (19.11.2006)

⁷ Elif Şafak, *İskender*, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2011. (Makalemizde parantez içerisinde verilen sayfa numaraları eserin bu baskısına aittir.)

sonuna ve 1990'ların başına zamansal atlamalar ve gelgitlerle ilerleyen öyküde Pembe ile Âdem'in evliliği ve bu evlilikten doğan İskender, Esmâ ve Yunus adlı çocukların etrafında gelişen olaylar anlatılır. Aslında Pembe'nin ikiz kardeşi Cemile'ye âşık olan Âdem ile Pembe'nin zoraki ve mutsuz evliliğinden üç çocukları olur. Özellikle çocukluğunda annesine dair problemler yaşayan Âdem'in kumar tutkusu sebebiyle önce İstanbul'a sonra da Londra'ya göç ederler. Londra'nın varoşlarındaki göçmen mahallesinde yaşamaya çalışan bu ailenin dağılması, savrulması, kökleri ile geleceği arasında gelgitler yaşaması, aile fertlerinin bireysel varoluş çabaları ile iç içe anlatılır. Bir taraftan asi, başına buyruk ve Londra'nın varoşlarında kendine bir kimlik ve aidiyet kurmaya çalışan ergenliğe yeni girmiş İskender, öte taraftan feminist eğilimler taşıyan, gelenekleriyle modern dünya arasında bir denge kurmaya ve yazar olmaya çalışan Esmâ ve ileride önemli bir müzisyen olacak ve çocukluğunu antikapitalist anarşist gurupların içerisinde geçiren Yunus'un hikâyesi, okura renkli bir anlatı dünyası sunar. Yine ailenin Fırat kıyısındaki köyde kalan teyzesi Cemile'nin Doğulu, mistik ve geleneksel atmosferdeki sebatkâr hayatı ile kumar ve aşk tutkusunun peşinde oradan oraya savrulan ve en sonunda Abu Dabi'de intihar eden Âdem'in trajedisi de bu anlatı dünyasını destekler.

Bir töre cinayetiyle sonuçlanan anne-oğul ilişkisini işleyen bu anlatı dünyasında, bakış açısından yararlanılan kişi ise Elif Şafak'ın romandaki tezahürü olan Esmâ'dır. Her ne kadar olaylar, üçüncü tekil anlatıcı ağzından aktarılsa da hem romanın açılışında hem de kapanışında yani "Başlarken..." ve "Sonsöz" adlı bölümlerinde sözü devralan Esmâ, okura birinci tekil anlatıcı kipinde seslenerek tüm anlatılanların kendi bilincinden yansıtıldığına dikkat çeker. Bir bakıma postmodern bir teknik olan üstkurmacayı çağrıştıran bu yöntem neticesinde roman, başladığı yerde biter yani bir nevi döngüsellik tamamlanır. Böylece hayatı boyunca yazar olmayı düşünen Esmâ'nın yapıtını tamamladığı, kadın bakış açısından yansıtılan ve merkezinde anne-oğul ilişkisi bulunan bir roman üretmeyi başardığı söylenebilir.

İskender romanının en temel özelliği, yukarıda da belirtildiği gibi, kadın bakış açısından yansıtılan ve farklı boyutlarda birbirinin simetrisi olan anne-oğul ilişkileri etrafında kurulmasıdır. Şafak, daha sahici olduğuna inandığı mutsuz aile ortamı içerisine⁸ birbiriyle ilintili anne-oğul ilişkileri yerleştirir. Bir taraftan romanın kurgusunu oluşturan ve klasik bir töre cinayeti gibi görünen İskender ile annesi Pembe'nin hikâyesi, öte taraftan Âdem ile annesi Ayşe'nin hikâyesi ve üçüncü düzlemde ise sekiz tane kızları olmasına rağmen erkek çocuğu olmayan Naze'nin hikâyesi iç içe geçer. Nitekim romana, "(b)enim annem iki kez öldü. Onun hikâyesinin unutulmasına asla izin vermeyeceğime dair kendime yemin etmiştim (...) annemi anlatmak zorundayım –tek bir kişiye bile olsa. Evrenin herhangi bir köşesine, bizden uzaklarda serbestçe salınacağı bir yere göndermeliyim bu hikâyeyi. Hiç olmazsa bu kadarcık özgürlüğü borçluydum beni dünyaya getiren insana. Ve ona dair her şeyi bu sene kaleme almam gerekiyordu. İskender hapisten çıkmadan evvel." (s.9) diye başlayan yazar, anneye ithaf edilen ve merkezinde anne-oğul ilişkisi bulunan bir metin yazacağını daha ilk satırlarda beyan eder.

1.1. Katil İskender'in Trajedisi

Romana adını veren İskender ile annesi Pembe Kader arasındaki ilişki romanın ana kurgusunu oluşturan, olayların akışına yön veren temel motiftir. Gelenek, modernlik, tasavvuf, mistizm, aşk, töre, psikanalizim, kader, vicdan azabı, aile vb. duygularla örülü bu trajik ana-oğul ilişkisi, farklı zamanlara, mekânlara ve kişilere yayılan bir anlatıdır. Başından sonuna kadar her aşaması göndermelerle ve çağrışımlarla yüklü olan bu alegorik hikâyenin başlangıcı, annesi Naze'nin "sekiz doğum, dört düşük" (s.103) yapmasına rağmen bir türlü erkek çocuk

⁸ Röp: Emine B. Gümüş, "Denizde Seken Taş Gibi Zifir Edebiyat", *E Dergisi*, S.3, 24.09.2004, <http://www.elifsafak.us/roportajlar>. (18.11.2006)

doğuramamasına rağmen henüz on yedi yaşındaki Pembe'nin daha ilk doğumunda bir erkek çocuk dünyaya getirmesine dayanır. Annesi "*Naze'nin tüm yaşamı boyunca sahip olmak için heves ve sitem ve dua ettiği oğul(a)*" (s.101) daha ilk doğumunda kavuşan Pembe, annesinin trajedisinden arta kalan travmanın da etkisiyle büyük bir ruhsal tedirginlik yaşar. Öyle ki oğlu İskender'in doğduğu gece bir yanını ömür boyu saracak, içine hapsolacağı oldukça gerçekçi bir rüya görür. Pembe'nin rüyasındaki "*Musa peygamberin sepet içindeki serüveni gibi, akıntıya kapılmış bir tahtanın üzerinde sürükle(nen) bebek*" (s.104) motifi elbette oğlu İskender'in ileride birini öldüreceğini imleyen bir göndermedir. Ayrıca bu rüya imgesinde, Şafak'ın "(r)üyaları hep kadınlar görür. (...) Rüyaları sadece kadın arşivler."⁹ belirlemesini de kanıtlayan bir kadın bakış açısının ağırlığı hissedilebilir.

Kadın bakış açısından yansıtılan ve dinsel, mitolojik, psikanalitik göndermelerle yüklü bu anne-oğul ilişkisinin bir trajedi doğuracağı, daha en başından adeta okura sezdirilir. Nitekim Pembe, İskender'in doğumuyla öyle büyük bir huzursuzluk hisseder ki ona isim vermeyi reddeder. Böylece onu Azrail'den yani ölümden koruduğunu düşünür. Beş yaşına kadar isimsiz yaşayan İskender'e ad verme süreci de oldukça geleneksel, mistik ve mitolojik bir atmosfer içinde gerçekleşir. Çocuğa ad vermek için önce onu İstanbul'dan doğduğu topraklara yani Fırat kenarındaki ücra köye götüren Pembe, köyün bilge ihtiyarlarına danışır. İhtiyarlar da Pembe'ye "*(b)ugünlerde bazı anaların yaptığı gibi kendi başına ad koymaya kalkışmaman isabet olmuş*" (s.106) diyerek köyün deresinin kıyısında beklemesini ve dereden ilk geçecek kişinin çocuğuna ad vereceğini söylerler. Köprüyü ilk geçen bir kadındır ve kadın, önce "*(b)ak kızım, bu senin oğlun uzun müddet çocuk kalacak ve ancak hayatının ortalarına doğru büyüyecek. Geç olgunlaşacak.*" (s.108) ve "*(b)azı çocuklar Fırat gibidir; hızlı ve taşkın. Ana babaları baş edemez. Korkarım oğlun yüreğini dağılayacak.*" (s.108-109) der. Sonra da Pembe'ye iki isim önerir. İlki -III. Selim'e de gönderme yapılarak- yumuşak huylu, merhametli ve vicdan sahibi anlamlarına gelen Selim ismidir. Diğeri ise "*askerlerinin önünde yürüyen, aslanlar gibi savaşan, her muharebeyi kazanan, düşmanlarının yüreklerine korku salan, diyar üstüne diyar, taht üstüne taht fetheden, Doğu ile Batı'yı birleştiren, hep daha fazlasını isteyen anlı şanlı bir kumandan ve hükümdar adı*" (s.109) yani "*Kürtçede Askender, Türkçede İskender, Londra'ya göçtüklerinde ise okul arkadaşlarının dilinde Alex*" (s.109-110) biçiminde telaffuz edilen isimdir.

İskender'in doğumundan, ad almasına kadar yaşananlar hep bir kadın perspektifinden yansıtılır. Daha çok geleneksel doğulu bir kadının töreye uygun bir erkek evlat yetiştirme çabasının anlatımına dayanan bu bölümlerde, kadın bakış açısının izlerine kolaylıkla rastlanabilir. Örneğin bilge kadının Pembe'ye oğlunun geç olgunlaşacağını, uzun süre çocuk kalacağını söylemesi; kadınların erkeklerden daha erken olgunlaştığına dair daha çok kadın orijinli bir bakış açısının tezahürüdür. Bir taraftan geleneksel erkek egemen toplumun istediği anne-oğul ilişkisine yaslanan bu anlayış öte taraftan hem anne hem de oğlu için trajik bir sonun başlangıcı gibidir. Benzer bir duruma İskender'in sünnet edilmesinin anlatıldığı bölümde de rastlamak mümkündür. Nitekim sünnet olmaktan korkan İskender kaçır ve bir ağaca tırmanır. Çevredekilerin tüm ısrarlarına ve zorlamalarına rağmen aşağıya inmeyen İskender'i ikna etmek annesi Pembe'ye düşer. İskender, annesinin "*erkek olmak istemiyorsun herhalde*" (s.25) azarından çok; sünnet olamazsan evlenemezsin, "*(k)imse senin karın olmaz*" (s.25) sözünden etkilenir. Çünkü İskender'in tek amacı "*annesine benzeyen, ama onu hiç azarlamayan, paylamayan, cezalandırmayan, bir hanımı*" (s.25-26) olmasıdır. Çok açık biçimde Oedipus kompleksine gönderme taşıyan bu bölüm, psikanalitik açıdan ne kadar evrensel ve insani bir arzu gibi görünse de Pembe'nin ve İskender'in içinde şekillendiği ataerkil Doğu dünyasının töreleriyle çarpışınca bir felaketi tetikleyen duyguya dönüşür. Zira oğlunu kandırarak ağaçtan indiren Pembe, önce annelik içgüdüleriyle oğluna sarılır, onu

⁹ Elif Şafak, *Med Cezir Yazıları*, Metis Yayınları, Şubat 2006, s.89.

bağrına basar. Sonra ataerkil toplumun dayattığı kimliğine bürünür; oğlunu geri iter, ona tokat atar ve “(b)ana bak, sakın ola bir daha babanı atanı utandırmayasın!” (s.26) öğüdünü verir. Anne-oğul ilişkisinin trajik sonuna giden yolun ilk taşı döşeyen bu öğüt, etkisini hemen gösterir. İskender annesinin kendisini kandırmasını, kendisine ihanet etmesini tam olarak anlayamasa da erkek egemen toplumun istediği tipte bir erkek olmaya ilk adımını o gün atar ve “(s)evginin ve aşkın karmakarışık halleri üzerine aldığı ilk hayat dersi(ni)” (s.27) asla unutmaz.

İskender ile Pembe arasındaki hem evrensel, insani, psikanalitik ve biyolojik yönleri hem de geleneksel-ataerkil kodları olan anne-oğul ilişkisi, ailenin Londra’ya taşınmasından sonra da devam eder. Londra’nın göçmenlerle, anarşistlerle, İslami guruplarla, yabancılara öfkeli ırkçı topluluklarıyla dolu, oldukça kozmopolit ve yoksul varoşlarında hayata tutunmaya çalışan Toprak ailesinin bireyleri kendi bireysel gelişimlerini de farklı kulvarlarda sürdürürler. Liseli göçmen çocukların oluşturduğu bir çetenin lideri olan İskender vaktinin önemli bir bölümünü boks yayarak geçirirken, feminist eğilimler taşıyan Esmâ hem daha iyi bir okulda okumakta hem de yazar olmayı düşlemektedir. Küçük kardeşleri Yunus ise ileride önemli bir müzisyen olacağından habersiz, anarşist ve antikapitalist gençlerin arasında, bir taraftan ailesinin geleneksel değer yargılarıyla antikapitalist anarşist komşularının hayat algılarını çocuksu dünyasında ilişkilendirmeye çalışmakta; öte taraftan da bu anarşist gurup içerisinde yer alan ve kendisinden yaşça büyük Tobika’ya platonik bir aşk beslemektedir. Baba Âdem Toprak ise kumar tutkusu yüzünden eve pek uğramazken, Roksana’yla yaşamaya başladıktan sonra ailesini tamamen terk eder. Tüm bu sıkıntılar içerisinde en büyük yük ve sorumluluk elbette Pembe’ye düşmektedir. Eşi Âdem’den kaynaklanan sıkıntıları, ataerkil geleneksel toplumun beklentilerine uygun davranarak kabullenen Pembe, çocuklarının bu durumdan etkilenmemesini sağlamaya çalışır, onları korumaya ve kollamaya devam eder.

Böyle bir bireysel, toplumsal, ekonomik ve kültürel atmosfer içerisinde şekillenen İskender ile annesi Pembe arasındaki geleneksel anne-oğul ilişkisi, Pembe’nin ekonomik sıkıntılar yüzünde çalışmaya başlamasıyla değişik bir boyut kazanır. Çünkü kadının evle sınırlı olduğu geleneksel ataerkil hayat, onun iş yaşamına katıldığı modern dünyanın gerçekliğiyle büyük çelişkiler taşımaktadır. Aslında bu çelişki, Elif Şafak’ın da çeşitli kereler belirttiği gibi “hızlandırılmış Batılılaşma” ile “bir-türlü-Batılılaşamama” arasında zikzaklar çizen toplumsal sergüzeştin¹⁰ İskender romanına yansımalarından bir tanesidir ki elbette romandaki anne-oğul ilişkisine de yansır. Nitekim bir kuaförde çalışmaya başlayan Pembe, bir gün Elias adında bir adamla tanışır. Önceleri Pembe’nin “(g)arip bir huzursuzluk” (s.157) olarak nitelediği bu dostluk, süreç içerisinde sinemalarda gizlice buluştukları, sohbet ettikleri, yemek pişirdikleri bir yakınlığa, sevgiye, aşka dönüşür. Fakat hem Pembe’nin içinde şekillendiği geleneksel değer yargıları hem de romanda kadın bakış açısından yansıtılan kadın-erkek ilişkilerinde; sevgi, dostluk ve güven gibi duyguların cinsellikten daha çok öncelenmesi nedeniyle aralarından cinsel bir ilişki olmaz. Bu bakış açısı Elif Şafak’ın romanlarında aşk temasının işlenişine dair söylediği “dostluk yaratmaya yönelik duygu”¹¹ tanımlamasıyla da örtüşür.

Pembe ile Elias arasındaki ilişki cinsellik içermese de –ki bu ataerkil Doğulu kültürde çok önemsenir- töreye göre kabul edilebilecek bir durum değildir. Böylece sahne, Pembe’nin doğumundan itibaren geleneksel ataerkil kodlara göre yetiştirdiği oğlu İskender’e kalır. Önce törenin köhnemiş, yozlaşmış yönünü temsil eden Tarık (İskender’in amcası) devreye girer. Kardeşi Âdem’in evi terk etmesinden sonra “gözünü Pembe ile çocukların üstünden bir an bile

¹⁰ Elif Şafak, “Mezar Taşlarını Okuyamayan Bir Toplum, *Zaman Gazetesi*, 08.08.2006.

¹¹ Röp: Zerrin Yılmaz, “Aşk Bir Milat, Bir Başlangıç...”, *E Dergisi*, Nisan 2004, <http://www.elifsafak.us/roportajlar>. (18.11.2006)

ayırmamaya karar ver(en)” (s.223) Tarık, Elias ile Pembe’yi birlikte görür (s.312) ve İskender’le “(e)ркек еркеге” (s.313) konuşarak annesiyle ilgili hiç hoşuna gitmeyeceğini düşündüğü şeyleri bir bir anlatır.

Annesinin başka bir erkekle ilişkisi olduğu öğrenen İskender, önce nasıl davranacağı konusunda bir bocalama yaşar. Bir taraftan en sevdiği ve kendisini en çok seven kişi olan annesi öte taraftan aile şerefi, namus, gelenek gibi yine annesi tarafından kendisine öğretilen geleneksel değerlerin ağırlığı arasında gider gelir. Nitekim babası olmadığı için hızlı büyümesi gerektiğine inanan İskender(s.291), bir karar vermek ve harekete geçmek zorundadır. Önce Londra’nın varoşlarındaki ırkçı saldırılara karşı örgütlenen Müslümanlara dâhil olan arkadaşı Hatip’le konuşur. Hatip ona babasıyla konuşmasını, eğer babası karışmazsa, o zaman gerisinin kendisine kaldığını fakat şerefini; annesinin, kız kardeşinin veya karısının iki paralık etmesine izin vermemesi gerektiğini telkin eder. (s.330) Hatip’in telkinlerine uyarak olayı babasına açan İskender, babasından gerekli desteği görmez. Âdem’in “(o)n yıl önce olsa öfkeden çıldırardım. Bu işin önüne geçmek için her şeyi yapardım. Ama artık kimseye kendimi zorla sevdiremeyeceğimi bilecek yaşıyorum.” (s.336) demesi üzerine sinirlenen İskender “sigarasını bir fiskeyle karanlığa fırla(tır) ve dişlerinin arasından beli belirsiz (...) Madem sen halletmeyeceksin bu meseleyi, o zaman ben hallederim” (s.337) diye mırıldanır.

Babasından istediği desteği alamayan İskender için artık iş başa düşmüştür. Önce defalarca annesini uyarmayı, onunla konuşmayı düşünür; fakat bu tür özel ilişkilerin konuşulmaktan çok susularak yaşandığı bir atmosferde bunu başaramaz. Sonra annesinin evden çıkmasını ve çalışmasını yasaklar. (s.367) Sürekli bir iç çatışma ve gerilim yaşayan İskender bir taraftan “*Tarık Amca’nın dedikleri saçmalığın daniskası*” (s.373) diye düşünürken öte taraftan törenin kendisine yüklediği sorumluluktan da kaçamaz ve sonunda annesi zannederek aynı yumurta ikizi olan teyzesi Cemile’yi bıçaklayarak öldürür. (s.412) Böylece töre diye yüzyıllarca toplumların bilincinde tortulaşmış bazı ataerkil tabular yüzünden bir anne-oğul ilişkisi felakete sonuçlandığı gibi yanlışlıkla öldürülen teyzenin varlığı, bu felaketin boyutlarını daha da katmerleştirir.

Elif Şafak, bir felakete sonuçlanan bu anne-oğul ilişkisinden sonra da töre, aile, namus, kadın-erkek ilişkileri, kadın hakları, vicdan gibi temaları değişik açılardan kahramanlarına tartıştır. Bu tartışmaları belirleyen ve yön veren kişi Elif Şafak’ı romanda temsil eden kişi konumundaki Esmadır. Esmadır, önce annesinin yerine teyzesinin öldüğünü herkesten saklar. Sonra Elias’ı, annesinin öldürüldüğüne inandırır. (s.376) Esmadır ayrıca bu töre cinayetinin failleri olarak gördüğü ağabeyi İskender’i, onu cinayet işlemeye yönlendiren amcası Tarık’ı ve yengesi Meral’i kendince cezalandırır. Nitekim amcası ile yengesinin cinayetten önce annesi hakkında “*zehir zemberek dedikodular yaymış olmalarını asla affetme(z).*” (s.427)

Esmadır’ın İskender hakkındaki yorumları elbette anne-oğul ilişkisine ve bu ilişki bağlamında gerçekleşen cinayete dair yazarın düşüncelerini içerir. Esmadır’a göre İskender’in böyle bir kişiliğe sahip olmasında ve sonu cinayete biten trajik bir kadere sürüklenmesinde en büyük sorumlulardan biri annesidir. Çünkü annesi İskender’i erkek egemen toplumun beklentilerine göre yetiştirmeye çalışmıştır. (s.283) Yine annesini değil teyzesini öldürdüğünü yıllarca İskender’den saklayan Esmadır, böylece onun vicdan azabı çekmesini ister. Esmadır’ın İskender’e karşı yer yer sertleşen bu feminist eleştirilerini dengeleyen ise Yunus’tur. Yunus’a göre Esmadır, İskender’i feminist bir bakış açısıyla değerlendirmekte, erkek egemen değer yargılarının İskender üzerinde kurduğu baskıyı görememektedir. (s.433) Böylece İskender hakkında farklı bir bakış açısını da yansıtan Şafak, İskender’in bir tarafıyla katil öte tarafıyla da bir kurban olduğunun altını çizer.

Elif Şafak bu töre cinayetini Batılı, modern dünyanın perspektifinden de değerlendirmeyi ihmal etmez. İskender’i cezaevine ziyarete gelen gazeteci yaşananları “*Ortadoğu’ya özgü ataerkil geleneğin tipik bir örneği!*” (s.180) gibi genel, toptancı ve daha çok oryantalist bir perspektiften

Turkish Studies

değerlendirir. Nitekim İskender'e göre bireysellikleri, yaşadıkları sıkıntıları, sahip oldukları farklı kültürel kodları hesaba katmayan bu anlayış, insanları sadece sayılara ve harflere indirgeyerek kafasındaki şablona uydurmaya çalışır. (s.180) Scotland Yard sözcüsünün The Times'a verdiği bilgilerde şu demeç de benzer doğrultudadır: “Bazı topluluklarda ailenin şerefi bireylerin mutluluğunun ve iyiliğinin üstünde tutuldukça bu tür olaylar modern toplumun içinde kanser gibi büyüyecektir.” (s.85)

Anne ile oğul arasındaki ilişkinin tarafı olan İskender açısından yaşanan trajik olayları değerlendirmek daha zor ve sancılıdır. Yıllarca annesini öldürdüğünü zanneden İskender, günlerini, hapisanede sürekli bu olayı sorgulayarak, vicdan azabı çekerek, kendini suçlayarak geçirir. İskender'in ağzından yazılan ve onun iç dünyasını, annesi zannederek teyzesini öldürmesi sürecinde tüm yaşananları an be an defalarca anlatan mektuplar, ergenliğe yeni girmiş, babasız, geleneksel ataerkil değer yargılarıyla yetiştirilmiş bir çocuğun trajedisini ortaya koyan satırlardır. Yine kadın bakış açısının ürünü olan bu bölümlerde, bir katilden çok bilmeden ve istemeden suç itilmiş bir çocuğun çaresizliği sezilir. İskender'in önce “(s)adece korkutacaktım; ya annemi ya da buluşup durduğu o pis herifi” (s.50) demesi, aslında kimseye bir zarar vermeyi düşünmediğini gösterir. Çünkü annesinin en çok kendisini sevdiğini, onun ilk çocuğu, ilk oğlu olduğunu gözyaşları içinde hatırlar. (s.50) Annesinin ölümünü hatırladıkça boğazı düğümlenir, her gece rüyasında annesinin kendisini ziyarete geldiğini görür ve çektiği vicdan azabı göğsüne kalıcı bir ağrı olarak saplanır. (s.85) Bazen öyle bir noktaya gelir ki annesinin hatırasıyla arasına mesafe koymasının gerektiğini yoksa delireceğini düşünür. (s.131) Öte taraftan serbest kalsa da işlediği suçun içinde ömür boyu hapis kalacağını, anne katili olmaktan asla kurtulamayacağını bilir. (s.183)

İskender'in olgunlaşmasını sağlayan, onun vicdan azabını bir parça da olsa dindiren şey ise Zişan adında bir kalp ehliyle tanışmasıdır. (s.297) “Memleketim her yer. Dünya evim. Bütün insanlar benim kardeşim.”(s.299) diyen Zişan, İskender'in meditasyon yapmasını, tefekkürle dalarak kalp gözünü açılmasını sağlar. İskender'e iç sesini duymasını, hem geleneksel yaşama sinen tortuları hem de modern yaşamla birlikte ortaya çıkan toplumsal hastalıkları sabırla, tasavvufi, tevekkülle; yaşama, insana ve doğaya saygı duyarak tedavi etmesini öğretir. Böylece İskender, geleneksel Doğulu yaşamın bir parçası olan töre yüzünden işlediği cinayetten yine Doğulu, geleneksel yaşamın manevi derinliğini içeren tasavvufi ve deruni bir çareyle kurtulur. Nitekim bu manevi olgunlaşma neticesinde İskender, annesinin hayatta olduğunu öğrenerek mükâfatlandırılır. (s.405) Yine zamanında kendisine mektup yazarak onu asla affetmeyeceğini söyleyen Esmâ da (s.132) sonunda onun yeterince acı çektiğine kanaat getirir ve İskender'i affeder. (s.437) Çünkü İskender de bir daha hiç göremeyeceği, o hapisteyken vefat eden annesine elden götürmeyi planladığı mektubunda “bir zaman makinesi olsa, yeniden on beş yaşında olsam, eskiden yaptıklarımı katiyen yapmazdım. Sonuçlarını biliyorum artık. Kimseye öyle acı çektiğimezdim. Sana, kardeşlerime, rahmetli teyzeme.” (s.424) demektedir. Anne Pembe ise ömrünün geri kalanını Fırat kenarındaki köyünde geçirir ve salgın bir hastalıktan ölene kadar kızı Esmâ'ya yazdığı tüm mektuplarda oğlu İskender'i affettiğini, yaşananları Doğulu bir kadının mağrurluğu ve metaneti içerisinde hazmettiğini söyler.

Sonuç

Gelenek-modernlik, Doğu-Batı, yabancılaşma, feminizm, kimlik, yolculuk, düalizm, göçmenlik, aşk, tasavvuf vb. temalara hemen her romanında değinen Elif Şafak, son romanı İskender'de yine bu temalara değinmekle birlikte bir töre cinayeti bağlamında trajik bir anne-oğul ilişkisini anlatır. İskender ile annesi Pembe arasındaki ilişkiyi bir töre cinayeti üzerinden irdeleyen yazar, olayı farklı yönlerden ve farklı bakış açılarından değerlendirir. Bir töre cinayetini insani, tasavvufi, oryantalist, feminist, tutucu vb. bakış açılarından değerlendiren Şafak, esas itibarıyla feminist bakış açısına yakın dursa da tüm yaklaşım biçimlerinin kendisini ifade etmesine imkân

Turkish Studies

tanır. Böylece çoksesli ve demokratik bir roman atmosferi kuran yazar, Doğu toplumuna has bir problem gibi görünen “töre/namus cinayeti” sorununa yine Doğu dünyasının zengin manevi ve tasavvufi birikimi içerisinde çareler ürettiği gibi kadın bakış açısının merhameti, vicdanı ve sevgiyi önceleyen tutumunu da işin içine katmayı ihmal etmez.

Sonuçta yıllarca erkek egemen yazar dünyasında baba-oğul ilişkisi biçiminde işlenen Oedipus kompleksine farklı bir noktadan yaklaşan yazar, bu psikanalitik ilişkinin üçüncü ayağını teşkil eden anne figürünü öne çıkarır ve anne-oğul ilişkisini önceleyen bir roman yazar. Bu önceleme, belirli bir kalıba oturtulmuş Oedipus temasının sınırlarını genişletir, farklı ve zengin çağrışımlarla değerlendirilmesine öncülük eder. Özcesi bir taraftan Oedipus temasına yeni yaklaşım biçimleri, öte taraftan Türkiye'nin önemli toplumsal dertlerinden “töre/namus cinayetlerine” farklı bir noktadan yaklaşım, Elif Şafak'ın *İskender*'inde dikkati çeken en önemli noktalar. Bu yaklaşım biçiminin gerek Elif Şafak'ın gerekse başta kadın yazarlar olmak üzere diğer yazarların bundan sonraki yapıtlarına neler katacağını, ne gibi etkiler bırakacağını bekleyip görmek lazım.

KAYNAKÇA

- AKYOL Tuba, (Röp) “Edebiyat Âlemi Tipimden Rahatsız”, *Milliyet Gazetesi*, 25.07.2002.
- ERCİYES Cem, (Röp) “Hafızayı Kuşaktan Kuşağa Kadınlar Aktarıyor”, *Milliyet Sanat Dergisi*, Mart 2006. <http://www.elifsafak.us/roportajlar>. (19.11.2006).
- DEMİR Fethi, “Orhan Pamuk'un Romanlarında Babaya İade-i İtibar”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, Kasım 2010, s.26-34.
- GÜMÜŞ Emine B., “Denizde Seken Taş Gibi Zifir Edebiyat”, *E Dergisi*, S.3, 24.09.2004. <http://www.elifsafak.us/roportajlar>. (18.11.2006).
- "Kadınsılığı Törpülemek Bir Öğreti." *Milliyet Gazetesi*, 8.03.2004.
- PARLA Jale, *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- ŞAFAK Elif, *Med Cezir Yazıları*, Metis Yayınları, İstanbul 2006.
- ŞAFAK Elif, *İskender*, Doğan Kitap, İstanbul 2011.
- ŞAFAK Elif, “**Mezar Taşlarını Okuyamayan Bir Toplum**”, *Zaman Gazetesi*, 08.08.2006.
- YILMAZ Zerrin, (Röp) “Aşk Bir Milat, Bir Başlangıç...”, *E Dergisi*, Nisan 2004, <http://www.elifsafak.us/roportajlar>. (18.11.2006).